

Kansalaisyhteiskunta sosialistisessa järjestelmässä

J o u n i J ä r v i n e n

Kansalaisyhteiskunnan käsitettä on käytetty monissa eri yhteyksissä ja sitä on käsitelty useista näkökulmista. Tässä artikkelissa tarkastelen kansalaisyhteiskuntaa sosialistisessa, neuvostotyypisessä totalitaristisessa järjestelmässä ja kansalaisyhteiskunnan termin mahdollisuuksia riippumattoman kansalaistoiminnan kuvaajana totalitarismin viitekehyses-
sä. Lähestyn aihetta unkarilaisen sosiologin Elemér Hankissin toinen yhteiskunta-teorian ja nykyisen länsimaisen kansalaisyhteiskunta-käsitteen kautta. Pyrin tuomaan esille joitakin ongelmia ja eroja, joita tutkija joutuu täsmentämään itselleen käsitellessään kansalaisyhteiskuntaa ja sen muotoutumista sosialistisen järjestelmän sisällä.

Artikkeli pohjautuu tekeillä olevaan pro gradu-tutkielmaani, jossa käsitelen toisinaajattelijoiden toiminnan kautta kansalaisyhteiskunnan muotoutumista ja toimintamahdollisuuksia Tšekkoslovakiassa ennen vuoden 1989 vallankumousta.

Toinen yhteiskunta

Itäisen Keski-Euroopan sosialististen maiden riippumatonta kansalaistoimintaa kuvaava termistö on kirjavaa. Ilmiöön on viitattu esimerkiksi termeillä: riippumaton yhteiskunta, paralleeli yhteiskunta, toinen julkinen sfääri, kansalaisyhteiskunta tai toinen yhteiskunta. (Skilling 1989, 157-158). Kansalaisyhteiskunnan termi on yleisin. Sitä on käytetty varsinkin Puolan solidaarisuus-liikettä käsittelevässä tutkimuksessa. (ks. esim. Rupnik 1979, Pelczynski 1988 tai Arato 1981). Vaikka termien määrä on suuri ja niiden

kattavuusalueet usein epämääräisiä, viittaavat ne kuitenkin aina virallisen yhteiskunnan ulkopuolella tapahtuvaan riippumattomaan kansalaistoimintaan. Toinen yhteiskunta on unkarilaisen sosiologin Elemér Hankissin käyttämä käsite. Hän on rakentanut ehkä kattavimman teoreettisen kuvauksen valtionhallinnon ja yhteiskunnan välisestä suhteesta totalitarismin viitekehyses-

Hankiss jakaa yhteiskunnan ensimmäiseen (muodollinen, institutionalisoitunut) ja toiseen (piilotettu, epämuodollisen sosiaalisen elämän alue) yhteiskuntaan, joiden välinen suhde on ristiriitainen ja konfliktien täyttämä (Skilling 1989, 160). Hankissin jaottelu eroaa kuitenkin perinteisestä länsimaisesta kansalaisyhteiskunta-käsitteestä, jossa kansalaisyhteiskunnan sisäisen konfliktierhkyyden katsotaan johtuvan sosiaalisten luokkien aiheuttamasta yhteiskunnallisesta jakautumisesta (Keane 1988, 51). Hankissin (1988, 21-22) näkemyksessä yhteiskunnan kahtiajaon rajat — ensimmäisen ja toisen yhteiskunnan välillä — eivät jaa yksilöitä eri ryhmiin, vaan rajat luovat pikemminkin kaksi sosiaalisen olemassaolon ulottuvuutta. Ne kulkevat sosiaalisten ryhmien, rakenteiden ja instituutioiden läpi (Skilling 1989, 161).

Analysoidessaan 1980-luvun Unkarin yhteiskunnan sisäistä organisoitumista Hankiss esitti seuraavat kriteerit, joiden avulla hän kuvasi ensimmäisen ja toisen yhteiskunnan välille syntyneitä dikotomiaa: 1) homogeenisuus vs. eriytyminen ja integraatio; 2) vertikaalinen vs. horisontaalinen järjestäytyminen; 3) vaikuttaminen tapahtuu ylhäältä alas vs. vaikuttaminen tapahtuu alhaalta ylös; 4) valtion omistus (hallitseva) vs. yksityisomistus (hallitseva); 5) sentralisointi vs. maltillinen sentralisointi, sosiaalisen ja taloudellisen autonomian kasvu; 6) poliittiset tavoit-

teet ensisijaisia vs. sosioekonomiset tavoitteet ensisijaisia; 7) ideologian kyllästävä vs. ei-ideologinen tai vaihtoehtoisia ideologioita; 8) näkyvä vs. näkymätön tai vain osittain näkyvä; 9) legitiimi (ideologisesti ja poliittisesti) vs. epäselvä legitimitetti tai illegitiimi (Hankiss 1988, 20-21; ks. myös Skilling 1989, 161). Esitetyt kriteerit tuovat esiin ensimmäisen ja toisen yhteiskunnan väliset erot ainoastaan niiden teoreettisella tasolla. Käytännössä ensimmäinen ja toinen yhteiskunta eivät ole tiukasti toistensa vastakohtia, vaan niissä on paljon päällekkäisyyksiä (Skilling 1989, 161-162). Kummankaan käsitteen kuvaamat sosiaaliset ilmiöt ja rakenteet eivät ole luonteeltaan tarkasti määriteltäviä, vakaita tai pysyviä.

Lisäksi ensimmäisen ja toisen yhteiskunnan välisen tarkan rajan vetämistä hankaloittaa ensimmäisen yhteiskunnan kaksijakoisuus. Ensimmäisestä yhteiskunnasta voidaan erottaa kaksi tasoa: ideologinen ja reaalinen. Ideologinen taso luo ne yhteiskunnalliset tavoitteet, joihin hallinto pyrkii. Hallinto perustelee ja oikeuttaa toimintansa ideologisen tason tavoitteisiin vedoten. (Hankiss 1988, 18-19). Reaalin taso viittaa ensimmäisen yhteiskunnan todelliseen järjestäytymiseen ja sosiaalisiin toimintoihin, jotka tulevat esiin yhteiskunnan arkitodellisuudessa. Nämä ensimmäisen yhteiskunnan sisäiset tasot eivät myöskään erotu toisistaan selvärajaisesti, vaan ne sekoittuvat toisiinsa monissa kohdin. Ideologisella tasolla on monia malleja/tavoitteita, jotka eivät koskaan konkretisoidu reaalisella tasolla. Toisaalta reaalisella tasolla tapahtuva toiminta ei aina sovi ideologian määrittelemään viitekehukseen; se voi olla jopa ideologian vastaista. (Hankiss 1988, 19). Vaikka ensimmäisen ja toisen yhteiskunnan välinen raja todellisella tasolla on varsin epämääräinen, pystytään erotelulla kuitenkin hahmottamaan keskeiset eroavuudet näiden kahden sosiaalisen olemassaolon tason välillä.

Toisen yhteiskunnan alasyteemit

Hankiss jakaa toisen yhteiskunnan viiteen alasyteemiin: toinen talous, toinen julkisuus, toinen kulttuuri, toinen sosiaalinen tietoisuus, toinen sosiopoliittisen vuorovaikutuksen alue. Alasyteemit ovat jatkuvasa vuorovaikutuksessa toisiinsa ja niiden väliset suhteet muuttuvat jatkuvasti (Skilling 1989, 161).

Toinen talous -termi viittaa kaikkeen valtion sektorin ulkopuoliseen taloudelliseen toimintaan. Tyypillisiä esimerkkejä toisen talouden toiminnasta ovat lahjonta ja "mustassa pörssissä" harjoitettu tavaroiden ja palveluiden kauppa. Toinen talous on ehkä keskeisin toisen yhteiskunnan alasyteemeistä, sillä lähes kaikki sosialististen Itä- ja itäisen Keski-Euroopan maiden asukkaat olivat tavalla tai toisella mukana sen toiminnassa. (Skilling 1989, 165). Toinen talous ei ollut missään mielessä ensimmäisestä taloudesta riippumaton taloudellisen toiminnan alue, vaan se täydensi ja korjasi ensimmäisen talouden puutteita (Skilling 1989, 162) ja oli korvaamaton osa koko taloudellista systeemiä (Hankiss 1988, 22). Vaikka toisen talouden laillisuuden ja laittomuuden välinen raja oli usein epäselvä, todellisuudessa sen toimintaan puututtiin vain harvoin (Skilling 1989, 165).

Toisen kulttuurin piiriin kuuluvat ne kulttuurin muodot, joita ensimmäisen yhteiskunnan luoma ideologian kyllästävä kulttuuri ei ole onnistunut mukauttamaan normeihinsa ja sulauttamaan osaksi virallista kulttuuria. Toinen kulttuuri on epävirallista, koska se on ristiriidassa ensimmäisen yhteiskunnan ideologisen tason kanssa. Toisen kulttuurin perusta muodostuu Unkarin toista maailmansotaa edeltäneestä talonpoikien, työläisten ja keskiluokan kulttuuriperinnöstä, josta tuli kommunistien valtaannousun jälkeen uuden ideologian synnyttämän kulttuurin vastakulttuuri. Perinteisen kulttuurin edustamat arvot ja aatteet olivat ristiriidassa kommunistisen ideologian kanssa ja niiden yhteiskunnallinen vaikutus pyrittiin eliminoimaan. (Hankissin 1988, 24-25) Vaikka toisen kulttuurin juuret ovatkin sidoksissa aiempaan yhteiskuntarakenteeseen, kuuluu sen piiriin myös monia myöhemmin, lähinnä 1960- ja 1970-luvuilla, esiin nousseita kulttuurisia ilmiöitä. Näiden joukkoon kuuluvat erilaiset nuorisokulttuurin ilmentymät (hippi-liike, folk-, jazz- ja punk-musiikki), nationalistis-populistiset alakulttuurit ja uskonnollisten aatesuuntaukset. (Hankiss 1988, 25). Skillingin mukaan myös virallisen kulttuurin ulkopuolinen luova taiteellinen ja tieteellinen toiminta on luettava osaksi toista kulttuuria. Toinen kulttuuri -termi kattaa myös epävirallisen maalaustaiteen, teatterin, underground-musiikin, runouden sekä *samizdatina* julkaistun kirjallisuuden, tieteellisen tutkimuksen ja filosofiset kirjoitukset.

(Skilling 1989, 169). Mielestäni Skillingin esittämä laajempi näkökulma toiseen kulttuuriin on erittäin perusteltu, koska juuri hänen mainitsemansa kulttuurisen toiminnan muodot muodostivat suuren osan virallisen kulttuurin ulkopuolelle jääneestä kulttuurisesta elämästä.

Toinen julkisuus viittaa ensimmäisen yhteiskunnan ulkopuoliseen kommunikaation toiseen systeemiin, jossa tieto on virallisesta ideologiasta riippumatonta ja manipuloimatonta (Hankiss 1988, 23). Toinen julkisuus kattaa kaiken ensimmäisen yhteiskunnan ulkopuolisen kommunikaation. Sen keskeisiä ilmentymiä ovat *samizdat*, ulkomaiset tv- ja radiolähetykset sekä kirjoitetut uutiset, huhut, juurut ja luottamukselliset keskustelut tuttavien välillä. (Skilling 1989, 169). Erityisesti *samizdat*-tuotannosta tuli monissa Itä-Euroopan maissa todellinen vaihtoehto ensimmäisen yhteiskunnan ylläpitämälle kommunikaatiolle (Hankiss 1988, 24). Toinen julkisuus on siis hyvin läheisessä suhteessa toisen kulttuurin kanssa. Se voidaan käsittää toisen kulttuurin alasyteemiksi, joka viittaa kulttuurin tarpeista syntyneeseen kommunikaatioon. Näin on varsinkin silloin, kun toiseen kulttuuriin ajatellaan sisältyvän myös ne kulttuurin muodot, jotka Skilling siihen lisää.

Toisella sosiaalisella tietoisuudella tarkoitetaan tietoisuuden kahta tasoa, jotka aktivoituivat tai aktivoitiin vallitsevan sosiaalisen tilanteen (virallinen tai epävirallinen) mukaan (Hankissin 1988, 26). "Jaettulla" tietoisuudella oli sekä negatiivisia että positiivisia ilmenemismuotoja. Jaettu tietoisuus saattoi negatiivisissa muodoissaan johtaa sosiaalisten roolien kyyniseen hyväksikäyttöön, välinpitämättömyyteen tai apatiaan. Positiivisia ilmentymiä olivat piilossa tai osittain piilossa olevat uskonnolliset, humanistiset, liberalistiset, sosiaalidemokraattiset tai keskiluokkaiset arvot jne. (Hankiss 1988, 27). Skilling kirjoittaa, että Hankiss lioittelee virallisen ideologian ulkopuolisten maailmankatsomusten kätkeytä luonnetta sekä niiden kartoittamisen ja kuvaamisen vaikeutta. Monilla jaetun tietoisuuden ilmentymillä oli myös näkyviä muotoja, joita tuotiin esille *samizdatin* ja muiden epävirallisten kanavien kautta (Skilling 1989, 170).

Sosiopoliittisen vuorovaikutuksen toinen alue on varsin laaja käsite. Sillä viitataan Unkarissa 1960-

luvun loppupuolella alkaneeseen traditionaalisten sosiaalisten verkostojen (poliittisten, kulttuuristen, uskonnollisten ym.) uudelleen rakentumiseen, poliittisen artikulaation kehittymiseen sekä puolueen ja valtion instituutioiden hitaaseen toiminnalliseen muutokseen — puoluepoliittisista päämääristä kohti todellisia intressejä (Hankiss 1988, 28-31). Kehitys johti siihen, että ensimmäisen ja toisen yhteiskunnan välinen vuorovaikutus lisääntyi ja unkarilaisten mahdollisuudet toteuttaa omia intressejään parantuivat (Hankiss 1988, 29-31). Tämä toisen yhteiskunnan alasyteemi kuvaa sen pyrkimyksiä muodostaa kansalaisyhteiskunnan institutionalisoituneita ja yhteiskunnallista moniarvoisuutta lisääviä rakenteita sekä herättää yhteiskunnallista keskustelua. Sosiopoliittisen vuorovaikutuksen toinen alue on juuri se alue, jonka kehittymistä toisinajattelijat itäisen Keski-Euroopan maissa pyrkivät aktiivisesti viemään eteenpäin.

Rajoitettu kansalaisyhteiskunta

Hankissin toinen yhteiskunta "ei ollut 'täysin kehittynyt uuden yhteiskunnan malli', mutta se saattoi pitää sisällään 'joitakin sellaisen parametrin kehittymättömiä alkulementtejä' ja sillä saattoi olla katalyyttinen rooli ensimmäisen yhteiskunnan transformaatiossa kohti tehokkaampaa ja demokraattisempaa yhteiskuntamuotoa." (Skilling 1989, 161). Tämä määrittely viittaa siihen, että totalitarismissa yhteiskunnassa syntyneen toisen yhteiskunnan tavoitteet olivat samankaltaisia kuin kansalaisyhteiskunnan. Toinen yhteiskunta on käsitteenä läheistä sukua kansalaisyhteiskunnan käsitteelle, mutta eroaa laajuudeltaan ja toimintaympäristöltään länsimaisesta kansalaisyhteiskunta-käsitteestä. Länsimaisella kansalaisyhteiskunta-käsitteellä viitataan yleisesti valtion, talouden ja kansalaisten henkilökohtaisen elämänpäiriin (perheen) ulkopuoliseen sosiaaliseen vuorovaikutuksen alueeseen (Cohen & Arato 1992, ix). Toisen yhteiskunnan alasyteemit muodostavat kansalaisyhteiskuntaa laajemman sosiokulttuurisen kategorian, joka pitää sisällään myös kansalaisyhteiskunnan rakenteita. Toisen yhteiskunnan alasyteemeistä toinen kulttuuri, toinen julkisuus ja sosiopoliittisen vuorovaikutuksen toinen alue voidaan erottaa omaksi ryhmäkseen, joka voidaan käsittää totalitarismin viiteke-

hyksessä muodostuneeksi rajoitetuksi kansalaisyhteiskunnaksi. Merkittävimmät erot demokraattisessa ja totalitaristisessa kontekstissa muodostuneiden kansalaisyhteiskuntien välillä tulevat esiin niiden toimintaedellytyksissä.

Nykyisen läntisen kansalaisyhteiskunta-käsitteksen mukaan kansalaisyhteiskunta on valtion ulkopuolinen alue, joka rakentuu kansalaisten vapaaehtoisuuteen perustuvan yhteistoiminnan kautta. Kansalaisyhteiskunta viittaa sellaisiin sosialisointiin, yhdistymiseen ja kommunikaation järjestäytyneisiin muotoihin, jotka ovat joko institutionalisoituneita tai institutionalisoitumassa olevia ja joiden toiminta perustuu oikeussäädöksiin. (Cohen & Arato 1992, ix). Kansalaisyhteiskunnan institutionalisoitunutta tasoa tarkastellessa voidaan erottaa kolme perusoikeuksien ryhmää, jotka mahdollistavat sen toiminnan. Ensimmäisen ryhmän muodostavat kulttuurisen uusiutumisen mahdollistavat oikeudet, joihin kuuluvat vapaa lehdistö sekä mielipiteen-, sanan- ja kommunikaationvapaus. Toisena ryhmänä voidaan erottaa sosiaalisen yhdentymisen takaavat yhdistymis- ja kokoontumisoikeudet. Kolmanteen ryhmään kuuluvat sosialisointin turvaavat oikeudet, jotka määrittelevät yksilön loukkaamattomuuden ja yksityisyyden rajat. (Cohen & Arato 1992, 441).

Kansalaisyhteiskunnan toiminta ylittää sosiaalisten luokkien rajat (Cohen & Arato 1992, 2), eikä se ole alueellisesti tai ideologisesti rajoitettua. (Seligman 1992, 146). Kansalaisyhteiskunnan toimijoiden tavoitteena ei ole poliittinen tai taloudellinen valta, vaikka ne pyrkivät vaikuttamaan talouden ja valtion toimintaan. Kansalaisyhteiskunnan vaikutus tapahtuu demokratian periaatteiden mukaan toimivien yhdistysten ja rajoittamattoman julkisen keskustelun kautta. Kansalaisyhteiskunnan tasolla käytävä julkinen keskustelu on tärkeää, mutta eri ryhmien mielipiteet ja tavoitteet eroavat toisistaan. Tämän takia kansalaisyhteiskunnan suora poliittinen vaikutus on hajanaista ja tehotonta. (Cohen & Arato 1992, ix).

Totalitarismin viitekehyksessä toimivan rajoitetun kansalaisyhteiskunnan toimintaedellytykset olivat yleisesti heikot, sillä kansalaisyhteiskunnan toiminta on pitkälti riippuvainen valtion sille ja kansalaisilleen antamista sosiaalisista ja poliittisista oikeuksista. Taulukossa 1 vertaillaan kansalaisyhteiskunnan toimintaedellytyksiä demokraattisessa ja totalitaristisessa viitekehyksessä.

Totalitaristisessa yhteiskunnassa toisen yhteiskunnan alueella toimivan rajoitetun kansalaisyhteiskunnan tavoitteet ja organisoituminen ovat samankaltaisia kuin demokratian viitekehyksessä toimival-

Taulukko 1. Kansalaisyhteiskunnan toimintaedellytykset demokraattisessa ja totalitaristisessa viitekehyksessä

Kansalaisyhteiskunta (demokraattisessa viitekehyksessä)	Kansalaisyhteiskunta (totalitaristisessa viitekehyksessä)
1. Erillään valtiosta	1. Erillään valtiosta
2. Muodostuu kansalaisten vapaaehtoisen toiminnan kautta	2. Muodostuu kansalaisten vapaaehtoisen toiminnan kautta
3. Toiminta ylittää sosiaalisten luokkien rajat	3. Toiminta ylittää sosiaalisten luokkien rajat
4. Toimintamuodot institutionalisoituneita tai institutionalisoitumassa olevia	4. Toimintamuodot eivät ole institutionalisoituneita, mutta voivat pyrkiä siihen
5. Toiminta perustuu oikeussäädöksiin <ul style="list-style-type: none"> a) oikeus omaan mielipiteeseen, sanan- ja kommunikoinninvapaus b) yhdistymis- ja kokoontumisoikeudet c) yksilön loukkaamattomuuden ja yksityisyyden turvaavat oikeudet 	5. Toiminta täysin tai osittain illegitiimiä <ul style="list-style-type: none"> a) oikeus omaan mielipiteeseen, mutta sanan- ja kommunikoinnin vapaus rajoitettu b) rajoitetut sosiaalisen yhdentymisen oikeudet c) yksilön loukkaamattomuuden ja yksityisyyden turvaavia oikeuksia ei kunnioiteta
6. Toimintamuotojen tavoitteena on vaikuttaa yhteiskuntaan, mutta ei pyrkiä poliittiseen valta-asemaan	6. Toimintamuotojen tavoitteena on vaikuttaa yhteiskuntaan, mutta ei pyrkiä poliittiseen valta-asemaan
7. Subjektit toimivat demokratian periaatteiden mukaan	7. Subjektit toimivat demokratian periaatteiden mukaan
8. Julkinen keskustelu on rajoittamatonta	8. Julkinen keskustelu rajoitettua
9. Suora poliittinen vaikutus hajanaista ja tehotonta	9. Suora poliittinen vaikutus hajanaista ja tehotonta

la kansalaisyhteiskunnalla. Yhteiskunnallisissa vaikutusmahdollisuuksissa on kuitenkin huomattavasti eroja. Selkeimmin ne tulevat näkyviin laillisten puitteiden eroavuuksien kautta (ks. taulukko 1, kohdat 4; 5, a, b, c ja 8). Epämääräisen tai täysin puuttuvan legitimitetin vuoksi rajoitetun kansalaisyhteiskunnan organisoituminen oli heikkoa, vuorovaikutus valtionhallinnon kanssa vähäistä ja mahdollisuudet vaikuttaa yhteiskunnallisiin kysymyksiin varsin rajoitetut.

Totalitaristinen valtio ei hyväksy itseensä tai toimintatapoihinsa kohdistuvaa kritiikkiä. Itä-Euroopan sosialistisissa maissa kommunistien muodostama totalitaristinen hallinto perusti valtansa omiin tulkintoihinsa marxilais-leninistisestä ideologiasta. Tämä johti siihen, että kommunistinen hallinto koki virallisen, eli oman ideologisen kehyksensä (ja näin ollen valtion valvonnan) ulkopuolella tapahtuvan kansalaistoiminnan valtiolle ja sen vallanpitäjille vaaralliseksi. Poliittinen eliitti pyrki oman asemansa turvaamiseksi kontrolloimaan kaikkea yhteiskunnallista toimintaa. Eliitin edustama valtio tunkeutui kaikille yhteiskunnan alueille hävittäen rajan kansalaisyhteiskunnan ja valtion välillä (Pursiainen 1999, 81-82) pyrkien sulauttamaan kansalaisyhteiskunnan osaksi valtiota.

Yleisesti voidaan sanoa, että kansalaisyhteiskunnan rakenteiden kehittyminen sosialististen järjestelmien sisällä oli tavallisesti osa laajempaa yhteiskunnallista liikehdintää. Itäisen Keski-Euroopan sosialistisissa maissa kansalaisyhteiskunnan rakenteita kehittyi merkittävässä määrin voimakkaiden yhteiskunnallisten muutoskausien, Tšekkoslovakian Prahan kevään (1968), Puolan solidaarisuus-liikkeen nousun (1980) sekä 1980-luvun viimeisinä vallankumousta (1989) edeltäneiden vuosien, aikana.

Valtion kontrollin ulkopuolella oleva kansalaisyhteiskunta voisi toimia kommunistisen puolueen edustaman ideologian vastaisten ajatusten kasvualustana (Ehrenberg 1999, 177) ja siten asettaa kommunistien valtamonopolin legitimitetin kyseenalaiseksi. Tästä näkökulmasta yhteiskunnallisten reformien voidaan katsoa olleen sosialistiselle yhteiskuntajärjestykselle vaarallisia poikkeustiloja, joihin kyseisen maan kommunistinen johto tai sosialistinen yhteisö laajemminkin reagoi. Poikkeustilojen välttäminen johti yhteiskunnalliseen kontrolliin, jonka

myötä reformipyrkimysten kehittyminen pyrittiin estämään jo alkuvaiheessa (Šimečka 1984, 75). 1970-luvun reaaliosialismin näkökulmasta esimerkiksi Tšekkoslovakiassa Prahan kevääseen huipentunut liberaalimpi yhteiskunnallinen kehitys voidaan nähdä ainoastaan "epäjärjestyksen" äkillisenä lisääntymisenä (Šimečka 1984, 14), joka olisi jatkuessaan voinut vaarantaa koko sosialistisen yhteiskuntajärjestyksen olemassaolon. Totalitaristisen hallinnon yhtenä keskeisenä päämääränä olikin varmistaa yhteiskunnallinen "järjestyksen" säilyminen (Šimečka 1984, 23).

Vaikka itäisen Keski-Euroopan maiden kommunistijohtajien tavoitteena oli valtamonopolin ja yhteiskunnallisen kontrollin säilyttäminen, on kuitenkin otettava huomioon, että yksittäisten maiden yhteiskunnallisessa liikkumavarassa oli merkittäviä eroja (Ekiert 1996, xii). Tämän vuoksi on tärkeää, että käsiteltäessä kansalaisyhteiskuntaa itäisen Keski-Euroopan maiden sosialistisissa yhteiskuntajärjestelmissä, otetaan huomioon totalitarismin viitekehysten lisäksi myös yksittäisten maiden yhteiskunnalliset erikoispiirteet.

Yhteenvedo

Totalitaristinen järjestelmä pyrkii sulauttamaan kansalaisyhteiskunnan osaksi itseään ja siten kontrolloimaan sen toimintaa. Tutkittaessa kansalaisyhteiskuntaa totalitaristisessa yhteiskunnassa on tärkeää huomioida kontekstin kansalaisyhteiskunnan käsitteelle asettamat rajoitukset. Totalitaristisessa yhteiskunnassa kansalaisyhteiskunnan toiminta poikkeaa merkittävästi demokraattisessa yhteiskunnassa toimivasta kansalaisyhteiskunnasta. Rajoitettu kansalaisyhteiskunta toimii pääasiassa virallisen yhteiskunnallisen elämän ja lainsäädännön ulkopuolella. Onkin ironista, että pyrkiessään kontrolloimaan koko yhteiskuntaa ja rajoittamaan kansalaisyhteiskunnan toimintaa, totalitaristinen järjestelmä kuitenkin samalla luo sosiaalisen tilauksen paralleelirakenteiden kehittymiselle.

Lähteet:

- Arato, Andrew (1981), *Civil Society Against the State: Poland, 1980-81*. - *Telos*, 47, Spring 1981, 23-47.
- Cohen, Jean L. & Arato, Andrew (1992), *Civil Society and Political Theory*. Cambridge: Mass. MIT Press.
- Ehrenberg, John (1999), *Civil Society: the Critical History of an Idea*. New York: New York University Press.
- Ekiert, Grzegorz (1996), *The State Against Society: Political Crises and Their Aftermath in East Central Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Hankiss, Elemér (1988), The "Second Society": Is There an Alternative Social Model Emerging in Contemporary Hungary. - *Social research*, 55, 1-2, Spring/Summer 1988, 13-42.
- Keane, John (1988), *Despotism and Democracy*. - *Civil Society and the State: New European Perspectives*. (ed.) Keane, J. Lontoo: Verso, 35-71.
- Pelczynski, Z. A. (1988), *Solidarity and 'the Rebirth of Civil Society'*. - *Civil Society and the State: New European Perspectives*. (ed.) Keane, J. Lontoo: Verso.
- Pursiainen, Christer (1999), *Venäjän idea, utopia ja missio*. Ulkopoliittisen instituutin julkaisuja 6, Helsinki: Gaudeamus.
- Rupnik, Jacques (1988), *Totalitarianism Revisited*. - *Civil Society and the State: New European Perspectives*. (ed.) Keane, J. Lontoo: Verso, 263-289.
- Seligman, Adam B. (1992), *The Idea of Civil Society*. New York: The Free Press.
- Shepherd, Robin H. E. (2000), *Czechoslovakia: the Velvet Revolution and Beyond*. Lontoo: Macmillan Press Ltd.
- Skilling, Harold Gordon (1989), *Samizdat and an Independent Society in Central and Eastern Europe*. Oxford: Macmillan.
- Šimečka, Milan (1984), *The Restoration of Order*. Lontoo: Verso.